

Heykeltıraşlıkta Lydia-Mysia İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

A Comparative Evaluation of Lydia-Mysia Relations in Sculpture

Abdullah Kasım SONKAYA¹

¹Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara/Dr. Arkeolog
• akasimsonkaya@gmail.com • ORCID > 0000-0001-5271-7722

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17 Nisan/April 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 05 Eylül/September 2025

Yıl/Year: 2025 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 6 | **Sayfa/Pages:** 289-308

Atıf/Cite as: Sonkaya, A.K. "Heykeltıraşlıkta Lydia-Mysia İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme"
Propontica, 3 (6), Eylül 2025: 289-308.

HEYKELTİRAŞLIKTAKİ LYDİA-MYSİA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

ÖZ

Batı Anadolu'nun iki önemli antik bölgesini oluşturan Lydia ve Mysia, sınır komşusu olmalarının bir sonucu olarak erken dönemlerden bu yana kültürel, ekonomik ve sanatsal bakımdan yakın ilişki içerisinde olmuş, siyasi ve askeri açıdan da kaderleri birbirine paralel gelişmelerle şekillenmiştir. Nitekim antik kaynaklarda Lydia ve Mysia sakinlerinin birbiriyle kardeş halklar olduğundan ve dillerinin birbirine yakın özellikler gösterdiğinden bahsedilmektedir. İki bölge toplumları arasındaki ilişkiler MÖ 6. yüzyıldan itibaren heykeltıraşlık eserleri üzerinde de izlenebilmektedir.

Lydia ve Mysia'ya ait serbest yontular ve kabartma heykeltıraşlık eserleri sa-nattaki güçlü bölgesel geleneklerin bir sonucu olarak ilk bakışta birbirinden farklı ve özgün niteliklerde belirli tipolojik ve ikonografik özelliklerle öne çıksa da, bunlarda genellikle benzer kültürel işaret eden aynı mitolojik karakterlerin ter-cih edildiği, aynı figür tiplerinin benzer ikonografik düzenlemelerle ele alındığı gözden kaçmaz.

Benzerliklerin bazen birbirine yakın yörelerde, bazen de birbirinden oldukça uzak ve fakat bilinen güzergâhlar üzerindeki kentlerde ele geçmiş eserler üzerinde kendini göstermesi iki bölge heykeltıraşlığı arasındaki ilişkilerin belirli alanlarla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Teknik ve stilistik benzerlikler bazı eserler üzerinde daha yoğundur. Bu ise olasılıkla her iki bölgenin sanatsal uygulamalarını icra eden muhtemel yerel atölye(ler) ile bölgelerarası faaliyet göstermiş sanatçılara işaret eder.

Bu verilerden hareketle hazırlanan bu çalışma, Lydia ile Mysia heykeltıraşlığı arasındaki etkileşimleri ana hatlarıyla, belirli örnekler üzerinden benzer ve farklı yönleriyle ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lydia, Mysia, Heykeltıraşlık, Sardis, Daskyleion.

A COMPARATIVE EVALUATION OF LYDIA-MYSIA RELATIONS IN SCULPTURE

ABSTRACT

Lydia and Mysia, two significant ancient regions of Western Anatolia, have been in close cultural, economic and artistic contact since the early periods, as a result of being neighboring territories. Their political and military destinies were also shaped by parallel developments. Indeed, ancient sources mention that the inhabitants of Lydia and Mysia were sibling peoples and that their languages exhibited similar characteristics. The relations between the societies of these two regions can also be traced in sculptural works starting from the 6th century BC.

Although the free-standing and relief sculptures of Lydia and Mysia initially stand out with distinct and original typological and iconographic features—as a result of strong regional artistic traditions—they nevertheless commonly depict the same mythological figures that imply similar cults, and the same figure types are often presented with comparable iconographic arrangements.

The fact that similarities appear sometimes in works found in neighboring areas and other times in cities that are quite distant but located along known routes indicates that the relationship between the sculpture traditions of the two regions was not limited to specific areas. Technical and stylistic similarities are more pronounced in some works, which likely points to possible local workshop(s) operating in both regions, as well as artists who worked across regional boundaries.

Based on these findings, this study aims to outline the interactions between Lydian and Mysian sculpture, examining their similarities and differences through selected examples.

Keywords: Lydia, Mysia, Sculpture, Sardis, Daskyleion.

GİRİŞ

Lydia ve Mysia, Batı Anadolu'da Kaikos (Bakırçay Nehri) ve Temnos (Demirci Dağı) ile birbirinden ayrılan bu iki antik bölge, Demir Çağı'ndan itibaren birbiriyle yakın ilişkiler içinde yaşam süren toplumlara sahipti. Antik kaynaklara göre iki toplum, coğrafya ve etnisiteye dayalı olarak kültürel ve sanatsal ilişkileri bakımından birbirine yakınlık göstermektedir. Herodotos, Mysialıların Lydialılar ve Karialılarla kardeş halklar olduğunu, Lydia ve Mysialıların Karialıların atası Kar'ın

kardeşleri Lydos ve Mysos'tan geldiğini belirtir.¹ Strabon ise Mysialıların dillerinin Lydia ile Phrygia dillerinin bir karışımı olduğundan ve "Mysia" adının aslının Lydialılarda gürgen ağacına verilen isimden (*Mysos*) kaynaklandığını ifade eder². Strabon ayrıca Lydia ve Mysia bölgelerinin oldukça iç içe geçmiş olduğunu ve bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre Anadolu'da Roma'nın eyalete dayalı yönetim sistemi kurulurken Phrygia ile Karia arasında olduğu gibi Lydia ile Mysia arasındaki kadim sınırlar da yok edilmiştir³. Modern arkeolojik araştırmalardaki genel kabul, Lydia ile Mysia arasındaki doğal sınırın Kaikos Nehri ile Temnos Dağı sırt ve zirveleriyle aynı hatta uzandığı yönündedir⁴.

Günümüze salt tarihsel kaynaklarla değil arkeolojik verilerle de ulaşan Lydiya-Mysia ilişkileri, heykeltıraşlık sanatında mevcut bulgulara göre MÖ 6. yüzyılda somutlaşmaya başlamıştır. Söz konusu bulgular öncelikle bu iki bölgenin ilişkilerinin bir göstergesi olmaktan ziyade birbirinden bağımsız üretim merkezleri olduğunu ortaya koyar. Örneğin Sardis'te ele geçen bazı eserler Kroisos Dönemi Lydia heykeltıraşlık okulunun ulaştığı yüksek standardın izleri olarak görülmektedir⁵. Nitekim dönemin en görkemli mimari eserini inşa ettirip heykeltıraşlık sanatı tarihinin temel taşlarıyla (*columnae caelatae*) süsleyen⁶ zengin Lydia kralından, sınırları dışındaki sanatsal faaliyetleri bile desteklerken⁷ kendi yurdunu bundan mahrum bırakmasını beklemek makul bir yaklaşım olamaz. Lydia'nın söz konusu heykeltıraşlık okulunun gerek MÖ 560'lardan Ephesos Artemis Tapınağı'nın gerekse aynı dönemlerde inşa edilen Sardis'teki Kybele Kutsal Alanı gibi mekânların ihtiyaçlarına göre MÖ 525'lere kadar üretim faaliyetini sürdürmüş olabileceği düşünülmektedir⁸.

Keza, 6. yüzyıl atölyelerinin sonraki asırlarda bir daha gün ışığı görmemek üzere tarihe gömülmesi de düşünülemez. Bu kapsamda 20. yüzyıl başlarından bu yana Lydia ve Mysia kentlerinde artarak devam eden arkeolojik kazılar bu düşünceyi destekler nitelikte yüzlerce sanat eserini gün yüzüne çıkarmıştır. İleri sürülen görüşler⁹ MÖ 6. yüzyıldan Roma Dönemi içlerine değin anılan bölgelerde heykeltıraşlık faaliyetleri yürütüldüğü yönündedir. Öne çıkan bir görüş Batı Anadolu'da bir "Anadolu-Pers" kültürünün bariz varlığını savunur ve bu sav temel dayanaklarını dönemin en önemli merkezleri Lydia ve Mysia eserlerinde bulmuştur¹⁰.

¹ Herodot I.171.

² Strabon XII. 8.3.

³ Strabon XIII. 4. 12, 13.

⁴ Roosevelt 2017, 64-65.

⁵ Hanfmann - Polatkan 1960, 55 vd.

⁶ Hanfmann - Polatkan 1960, 59-60; Hanfmann - Ramage 1978, 17.

⁷ Herodot I. 92.

⁸ Hanfmann, "Sardo-Ephesian" ya da "Lydo-Ionian" olarak adlandırılacak bir okulun sanatçılarının Ephesos'ta ve Sardis'te çalıştığını öne sürmüştür: Hanfmann 1975, 11-14, Fig. 21-22, 27-29; Hanfmann - Ramage 1978, 18 vd. 29, dn. 5, Fig. 20-50.

⁹ Şahin 2000, 103 vd; Dinç et al. 2015, 184; Has 2019, 2-3, 40.

¹⁰ Bakır 1994, 24-25; Polat 1998, 8, 316.

Dolayısıyla, her ne kadar henüz bir okul ya da atölyeye ilişkin mimari bulgularla kanıtlanmamışsa da, zaman zaman sanatçı isimleriyle desteklendiği üzere¹¹ Lydia ve Mysia kentlerinin MÖ 6. yüzyıldan itibaren birbiriyle ilişki içinde Batı Anadolu'da heykeltıraşlık faaliyetleri yürüttüğü tarihi ve arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır.

Bu faaliyetlerin özellikle Lydia ve Akhaemenid (Pers) Dönemleri günümüze kadar birçok çalışmada¹² ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, son yıllarda Hellenistik ve Roma Dönemleri ağırlıklı olmak üzere farklı çağlara ait birçok yeni bulgunun ortaya çıkmasına bağlı olarak Lydia ve Mysia heykeltıraşlığı konusundaki çalışmaların kapsamı genişletilmiş,¹³ bu da iki bölge heykeltıraşlığının geniş bir dönemsel perspektifte, güncel bir bakış açısıyla, karşılaştırmalı ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Böylesi bir girişim esasen bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşan kapsamlı bir araştırmayı gerektirir. Dolayısıyla bu çalışmada Lydia ve Mysia'nın MÖ 6. yüzyıldan Roma Dönemi'ne uzanan süreçteki heykeltıraşlık ilişkileri konusu salt ana hatlarıyla, belirli dönüm noktaları dikkate alınarak ve etkin kentlerden örnek niteliğindeki bazı eserler üzerinden ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı konuya dair genel bir fikir sunabilmek ve heykeltıraşlıkta Lydia-Mysia ilişkilerinin önemli noktalarına dikkat çekmektir.

Lydia ve Akhaemenid Dönemleri

Yazılı kaynaklardan takip edilebilen Lydia-Mysia ilişkileri MÖ 7. yüzyıldan itibaren daha açık bilgi ve bulgularla kendini göstermektedir. Bu kapsamda Daskyleion'un adının Lydia Kralı Gyges tarafından daha önce burada yaşamış olan babası Daskylos'a ithafen MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğinde değiştirildiği ve Gyges'in burada doğduğu bilinmektedir¹⁴. Nitekim MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından 6. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında gerçekleşen Pers işgaline¹⁵ kadarki dönem Daskyleion ve çevresinin Lydia egemenliğinde olduğu dönemdir. Lydia Krallığı MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Kızılırmak'a kadar uzanan ve Mysia'yı da kuşatan sınırlara ulaşmış, bu dönemde Kyzikos dâhil bazı Mysia kentleri Lydia'ya vergi vermiş; Akhaemenid Dönemi'nde Batı Anadolu'nun yönetimi Sardis ve Daskyleion merkezli iki satraplığa bölünmüştür¹⁶. Bu gelişmelerin Lydia ve Mysia'da seramiğin¹⁷ yanı sıra heykeltıraşlık eserlerine de yansıdığı gözlenmektedir¹⁸.

¹¹ Petzl 1991, 89; Şahin 2000, 27.

¹² Hanfmann - Polatkan 1960, Passim; Hanfmann 1976, Passim; Hanfmann - Ramage 1978, Passim; Ratte 1994, Passim; Polat 1998, Passim.

¹³ Şahin 2000, Passim; Polat 2005a, Passim; Çekilmez 2015, Passim; Dinç - Durugönül 2017, Passim; Roosevelt 2017, Passim; Sonkaya 2019, Passim; Has 2019, Passim.

¹⁴ Bakır 2003, 6.

¹⁵ Herodot III, 89-90.

¹⁶ Ful 2008, 19, 41.

¹⁷ Bulgular, MÖ 7. yüzyıl sonlarından 6. yüzyılın ortalarına değin Lydia egemenliğinde kalan Daskyleion'da ele geçen ve 7. yüzyıl son çeyreği ile 5. yüzyıl arasına tarihlenen boyalı Lydia seramiğinin önemli bir bölümünün Sardis'ten ithal edilmiş olduğunu ortaya koymuştur: Gürtekin-Demir 2002, 111 vd.

¹⁸ Hanfmann - Ramage 1978, 7; Polat 1998, 9 vd.

Sardis'in işgalinin ardından Pers kralları Kyros ve sonrasında Darius, Lydialı sanatçıları saraylarının inşa faaliyetlerinde çalıştırmak üzere İran'a götürmüş; MÖ 499'da İonia Ayaklanması'nda Sardis yeniden yakılıp yıkılmıştır¹⁹. Sardis'in Perslerce ele geçirilmesi gibi önemli bir olayın Lydia ve Mysia'nın yanı sıra Ionia ve Attika'da herhangi bir heykeltıraşlık eserine işlenmemiş olması dikkat çekicidir²⁰. Bu durum, dönemin siyasi olaylarının sanatsal anlatımında yer bulamayışına dair önemli bir örnek teşkil eder. Dolayısıyla Akdeniz uygarlıklarının tarihî seyrini doğrudan etkileyen bu önemli olay hakkındaki bilgiler, antik kaynaklar ve Sardis'te yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara dayanmaktadır²¹.

Lydia Bölgesi'nin MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda heykeltıraşlık faaliyetleri açısından Sardis merkezli bir dönem geçirdiği, özellikle dönemin *anthemion* stellerinden anlaşılmaktadır. Sardis'te gerek Lydia, gerekse Akhaemenid Dönemlerinde bölgenin en önemli kenti olan Sardis'in bir sanat merkezi olarak heykeltıraşlıkta da²² kendine ait belirgin bir Lydia stiline sahip olduğu, bölgede bulunmuş *anthemion* stellerinin Samos stellerinden farklı, Lydia karakteristiğindeki stillerinden anlaşılmaktadır²³. Keza son yıllarda artan yeni bulgular üzerine yapılan araştırmalar da Lydia heykeltıraşlığı konusunda beklenen sonuçları vermiştir. Lydia ile Mysia'ya dair heykeltıraşlık alanında yapılan bu çalışmalarda²⁴ Hellenistik Dönem'in önemli sanat merkezi Pergamon dışındaki kentler açısından bakıldığında Lydia ve Mysia kentlerinin MÖ 6. yüzyıldan itibaren heykeltıraşlık faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı ve buralarda heykeltıraşlık atölyelerinin olabileceğine dair çeşitli öneriler getirilmiştir. Buna göre her iki bölgedeki heykeltıraşlık merkezleri olarak Lydiada Sardis, Philadelphia ve Teira civarı; Mysiada Daskyleion, Kyzikos ve Miletopolis kentleri öne çıkar. Bununla birlikte Lydia-Mysia ilişkilerinin heykeltıraşlığa yansımaları erken dönemlerde daha çok Sardis ve Daskyleion merkezli olmak üzere dönemin tipik eserleri olan *anthemion* stelleri üzerinde gözlenebilmektedir.

Pers işgalinden sonra İskender'in gelişine değin süren ve belli ki yönetim şekline göre "Satraplık", siyasi veya kültürel egemenliğe göre "Pers/Akhaemenid" ya da (Lydia için) "Geç Lydia" olarak adlandırılan²⁵ dönemde Sardis, Kyzikos ve Daskyleion'da heykeltıraşlık atölyelerinin faaliyette bulunduğu ve bu merkezlerden çevre bölgelere mezar steli ihraç edilmiş olabileceği düşünülmektedir²⁶. Gerçekten de Sardis ve Daskyleion'da bulunan ve Batı Anadolu ve özellikle Sardis heykeltıraşlı-

¹⁹ Herodot V. 99-103.

²⁰ Hanfmann – Ramage 1978, 18.

²¹ Cahill 2010, 339-360, Fig. 4-21.

²² Sardis, Geç Lydia Dönemi'nde Perslerin Batı Anadolu'daki en önemli satraplık merkezi olmanın yanında Akhaemenid saray stilinde mühür ve mücevherat üretimi yapılan bir sanat merkezidir: Hanfmann – Ramage 1978, 18.

²³ Hanfmann 1976, 43-44, Fig. 1, 2, 7-11; Hanfmann – Ramage 1978, 1 vd. 19; Ratté 1994, 593 vd.

²⁴ Has 2019, Passim; Dinç – Durugönül 2017, Passim; Çekilmez 2015, Passim; Şahin 2000, Passim.

²⁵ Polat 2005a, 1 vd.; Roosevelt 2017, 51 vd.; Tosun 2022, 382.

²⁶ Alp 2013, 95.

ğında önemli bir yeri olan *anthemion* stelleri²⁷ Lydia-Mysia ilişkilerinin bariz izleri olarak birbirine benzerlik gösterir²⁸. Polat, MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren sayılarında artış gözlenen bu tür stellere Daskyleion çevresinde sıkça rastlandığını, *anthemion* yapıları ve üç metreyi bulan boyutları ile bunların en yakın benzerlerinin Sardis'ten geldiğini belirtir²⁹. Hanfmann, Lydia *anthemion* stellerinin Samos örneklerinden ayrı bir karakteristik ve stile sahip olduğunu ve daha çok Daskyleion örneğiyle benzeştiğini vurgular³⁰. Ratte de bu görüşlere paralel olarak Lydia'nın MÖ 540/530 civarına tarihlenen İonik volütlü ilk *anthemion* steli örneklerinin³¹ Samos tiplerinden ayrıldığını ve Batı Anadolu (Miletos ve Ephesos) prototiplerine dayandığını ifade eder³². Stellerde daha çok Anadolu izleri bulunmasından dolayı Bakır³³ ve Polat³⁴ bunları "Greko-Pers" olarak³⁵ değil, "Anadolu-Pers" şeklinde nitelendirmenin daha doğru olacağını savunmuşlardır.

İlk örneğinin MÖ 570'lerde Samos'ta üretildiği düşünülen³⁶ *anthemion* stellerinin İonia'nın etkisiyle Attika'da MÖ 560'larda ya da 530 dolaylarında ortaya çıktığı ve Adalar ile Batı Anadolu stellerinin Attika örneklerine nazaran daha kaliteli oldukları kabul edilmektedir³⁷. Tipolojik olarak farklı özelliklerde olabilen bu steller stil bakımından temelde volüt, palmet ve lotus özelliklerine göre karşılaştırılmaktadır³⁸. Bu kapsamda Lydia ve Mysia'da bulunmuş *anthemion* stelleri bazen Lyra tipi volütlerle karşımıza çıkmakla beraber boyutları, palmet yaprak sayıları, lotus biçimleri ve stilleri ile birbirine benzerlik göstermektedir³⁹. Sardis'ten MÖ 530-520'ye tarihlenen bir *anthemion* steli parçası (Fig. 1)⁴⁰ Daskyleion'dan aynı tipteki bir stelle (Fig. 2)⁴¹ karşılaştırıldığında lotus formları, volüt ve lotusların arka tablayı kaplaması, iyi işçilikli düzgün ve katı hatların henüz tam plastikleşmemiş yapıları gibi erken özellikleri⁴² bakımından benzeşmesi, MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda söz konusu satraplıklar arasındaki sanatsal ilişkinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Daskyleion stel parçası Lyra tipi volüt özelliğiyle farklı olup bu özelliği Lydia'dan diğer iki stelde, Manes ve Katovas stellerinde⁴³ görülebilmektedir. Sardis'in MÖ 6. yüz-

²⁷ Anthemion stelleri konusundaki literatüre ilişkin bkz. Polat 1998, 4-8; Hürmüzlü 2007, 98-99, dn. 7.

²⁸ Hanfmann 1976, 43.

²⁹ Polat 1998, 302.

³⁰ Hanfmann 1976, 43-44, krş. Fig. 7, 8; 9, 10, 11.

³¹ Hanfmann – Ramage 1978, 73-75, Fig. 148-151.

³² Ratte 1994, 605-606.

³³ Bakır 1994, 24-25.

³⁴ Polat 1998, 8; Polat 2005a, 3 vd; Polat 2005b, 60-62.

³⁵ Metzger 1971, 505 vd; Pfuhl – Möbius 1977, 13-14.

³⁶ Hanfmann – Ramage 1978, 24.

³⁷ Hürmüzlü 2007, 98-99; Polat 2007, 215-224.

³⁸ Doksanaltı – Özgan 2007, 4-10; Alp 2013, 91-93.

³⁹ Hanfmann 1976, 43; Polat 1998, 302.

⁴⁰ Hanfmann – Ramage 1978, 74-75, Fig. 150-151.

⁴¹ Pfuhl – Möbius 1977, 10, Nr. 5; Hanfmann – Ramage 1978, Fig. 152; Polat 1998, Lev. IXa.

⁴² Doksanaltı – Özgan 2007, 4.

⁴³ Hanfmann 1976, 41, Fig. 7, 8.

yılın sonları ile MÖ 460'lar arasında farklı yıllara tarihlenen Borgia steli⁴⁴ (Fig. 3) ikonografik benzerlerini Karadeniz kıyısı ve Rodos civarında⁴⁵ bulunmuş olsa da stel tipolojisi ve *anthemion*ları ile bunlarda gözlenen stil bakımından Daskyleion yakınlarından ünlü Aksakal steli⁴⁶ (Fig. 4) ile benzerlik gösterir; Aksakal stelinde palmet yaprakları konturlanmış olmakla beraber her iki eserin de gerek on bir yapraklı dizilimden oluşan palmet şemaları gerekse volüt ve yapraklarının Arkaik özellik gösteren içbükey yapıları⁴⁷ ile yaklaşık boyutları söz konusu tipolojik ve stilistik yakınlığın yansımalarıdır.

Lydia ve Mysia'da Anadolu-Pers kültürünün halen izlenebildiği MÖ 4. yüzyıl-da Akhaemenid Dönemi cenaze ikonografisinin en popüler konusu olarak ziyafet sahneleri dikkat çeker⁴⁸. Üstelik Lydia'nın MÖ 4. ve 3. yüzyıllara ait ziyafet ikonografilerinde klinede uzanan erkek figürlerinden korunmuş örnekler⁴⁹ Akhaemenid etkisini sürdürür biçimde soyluluk ve sosyal statünün bir işareti olarak sakalıdır⁵⁰. Ortak bir özellik olarak klinenin örtülü olduğu ve erkeğin ayakucu tarafında oturan bir kadının betiminin yer aldığı bu tip kabartmalarda, Satrap Authophradates'in mezarına ait olduğu düşünülen bir örnek dışında, köpek ya da küçük hayvan betimleri görülmez⁵¹. Bu durum Sardis ve Daskyleion örneklerinde ortak bir özellik olarak dikkati çeker.

Hellenistik Dönem

MÖ 4. yüzyılın sonlarında Phaleronlu Demetrios'un lüks karşıtı yasası kapsamında mezar steli yapımının kısıtlanması Atinalı sanatçıların iş bulmak amacıyla adalar ve Batı Anadolu'ya gelmesine neden olmuş, bu durum MÖ 3. yüzyıl içinde Batı Anadolu'da bir Mysia kenti olan Pergamon'un heykeltıraşlık faaliyetleri açısından öne çıkmasına zemin hazırlamıştır⁵². Kıta Yunanistan'daki bir siyasi gelişmenin Pergamon ve dolayısıyla Mysia üzerindeki etkisi dolaylı olarak Hellenistik Dönem'le birlikte komşu Lydia'ya da etki etmiştir. MÖ 3. yüzyıldan Lydia'da bulunmuş bazı kadın heykel başlarının sağ veya sol yana ya da yukarıya doğru bükülmüş yapıları, ağır göz kapakları (Fig. 5) ile "nefes alan" aralık dudaklar veya mezar stellerindeki kelebek motifleri Lydia sanatı üzerinde görülen Pergamon

⁴⁴ Özgan 2020, 329, Res. 8 (MÖ 6. yüzyılın sonları); Pfuhl – Möbius 1977, 13-14, Nr. 12 (MÖ 480); Hanfmann – Ramage 1978, 19-20 (MÖ 470-460).

⁴⁵ Pfuhl – Möbius 1977, 12 vd. Nr. 10, 14, 19.

⁴⁶ Akurgal 1966, 147 vd. Pl. 1-6; Polat 1998, Lev. 1-2.

⁴⁷ Ratte 1994, 602.

⁴⁸ Polat 2005b, 58.

⁴⁹ Pfuhl – Möbius 1977, 10, Nr. 6.

⁵⁰ Tosun 2022, 385, Fig. 3 f-g.

⁵¹ Polat 2005b, 62.

⁵² Bağdatlı 2009, 18; Bruns-Özgan 2015, 139; Hanfmann – Polatkan 1960, 55 vd.

etkileri olarak kabul edilmektedir⁵³. Bu özellikler Lydia'nın kadın heykel başları⁵⁴ üzerinde Roma Dönemi'nde de uygulanmaya devam etmiştir.

Öte yandan, İskender'in ölümünün ardından başlayan Diadokhların birbirleriyle mücadeleleri ve Galat Savaşları MÖ 3. yüzyılda her iki bölgede de heykeltıraşlık faaliyetlerinin sekteye uğramasına neden olmuş, özellikle Pergamon'un, tarih sahnesine çıkmasından bir süre sonra büyük boyutlu anıtlar yaptırmak için salt Atina'dan değil, çevre kentlerden de -Kyzikoslu Stratonikos gibi- yetenekli heykeltıraşları bünyesinde toplaması bu duraksamada kuşkusuz etkili olmuştur⁵⁵. Zamanla Batı Anadolu'da Hellenistik heykeltıraşlığın merkezi konumuna gelen Pergamon'un bu faaliyetleri serbest yontuculuk ve kabartma heykeltıraşlık açısından diğer Mysia ve Lydia kentlerinde MÖ 2. yüzyılın ortalarına değin süren bir daralmaya neden olmuştur. Örneğin Miletopolis'te mezar steli üretiminin yapılmadığı düşünülür⁵⁶ MÖ 3. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 2. yüzyılın ortaları arasında Lydia'da da üretim oldukça seyrek⁵⁷. Krallığın Lydia'nın da içinde bulunduğu bazı bölgelerde sanatsal anlamda kendisini takip eden yeni kentler kurması ise, yukarıda sözü edilen duraksamanın tersine, Lydia ve Mysia'da heykeltıraşlık sanatının zaman içinde gelişmesine olanak hazırlamıştır. Bunun bir örneği olarak II. Attalos'un kurduğu Philadelphia kenti, Sardis'in yanında yeni bir heykeltıraşlık merkezi olarak öne çıkmıştır⁵⁸.

Bununla birlikte bu dönemde Krallığın büyük boyutlu anıtlara yoğunlaşması dolayısıyla Pergamon, mimari kabartmalar ve serbest yontuların yanında mezar steli gibi ikincil nitelikli heykeltıraşlık eserleri bakımından son derece sınırlı bir veri sunar⁵⁹. Dolayısıyla genel anlamda Pergamon etkisi her ne kadar iki bölge için inkâr edilemez ise de konu mezar stelleri olduğunda bölgesel karşılaştırmalarda buluntu yönünden zengin olan başka kentler öne çıkar. MÖ 2. yüzyılın Pergamon dışındaki diğer Mysia heykeltıraşlık üretim merkezleri olarak bu kentler Kyzikos ve Miletopolis⁶⁰, Lydia'da ise Sardis ve Philadelphia'dır⁶¹. Çevre bölgelerle etkileşim halinde geliştiği anlaşılan bu merkezlerden Sardis'in üst sınıflar için kaliteli malzmeden daha büyük eserlerin yontulduğu bir üretim yeri olduğu anlaşılmaktadır⁶². Güneydeki Philadelphia'da ele geçen tamamlanmamış eserlere ve bunlardaki ortak stile dayanılarak burada da bir heykeltıraşlık atölyesi olduğu

⁵³ Gossman 2006, 557, Fig. 2, 6; Hanfmann – Ramage 1978, 102-103, 117, Fig. 215-216, 272; Thimme 1946, 351 vd. Fig. 7, 8, 11-17.

⁵⁴ Dinç et al. 2015, 58, Nr. 21.

⁵⁵ Şahin 2000, 27.

⁵⁶ Şahin 2000, 137.

⁵⁷ Sonkaya 2019, 219 vd.

⁵⁸ Dinç – Durugönül 2017, 251-252.

⁵⁹ Şahin 2000, 27.

⁶⁰ Şahin 2000, 103 vd; Koçhan 2002, 375-378; Has 2019, 253.

⁶¹ Dinç – Durugönül 2017, 251 vd.

⁶² Hanfmann – Ramage 1978, 18.

ileri sürülmüştür⁶³. Mysia'da ise, Miletopolis'te Hellenistik Dönemde altı, Roma Dönemi'nde üç olmak üzere dokuz üretim atölyesi olduğundan bahsedilmektedir⁶⁴. Bölgenin heykeltıraşlıkta öne çıkan bir diğer merkezi Kyzikos'un heykeltıraşlıkta gelişmesinde deniz ticareti yolları üzerindeki stratejik konumunun yanı sıra mermer ocaklarının bulunduğu Prokonnesos'a (Marmara Adası) yakınlığı etkili olmuştur. Hellenistik Dönem'den itibaren Pergamon ve daha yoğun biçimde Miletopolis ile ilişki içinde olan Kyzikos'ta ele geçmiş mezar stellerinin tümü ve Attis kabartmalı destekler üslup ve ikonografi bakımından kentin kendi atölyelerine verilmiş, bu atölyelerin Geç Hellenistik Dönem'den MS. 2. yüzyıla değin faaliyet gösterdiği, kendi stillerini bu dönemin sonrasına da taşıdıkları ileri sürülmüştür⁶⁵.

MÖ 188'deki Apameia Barış Antlaşması ile birlikte satraplık sistemi yönetimi eyalet sistemine dönüştürülmüş ve Pergamon merkezli Asia Eyaleti kapsamında kalan Lydia ve Mysia bölgeleri Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir. Bu dönemden sonraki heykeltıraşlığa dair karşılaştırmalı bir değerlendirmenin yapılabileceği eserler arasında yukarıda sözü edilen Lydia ve Mysia kentlerinin mezar stelleri önemli bir yer tutar. Gerek tipolojik yapıları gerekse ikonografik uygulamalarıyla steller bu bölgeler arasındaki benzer ve farklı özelliklerin en açık izlenebildiği eser grubunu oluşturmaktadır.

Nitekim başta mitolojik figürler olmak üzere serbest yontuların genellikle tek figürlü, sınırlı sayıda atribülü ve aynı kökene dayalı olarak geniş bölgelerde aynı/benzer tipolojide ele alınmasından dolayı bunlarda bölgelerarası ilişkilerin izlerini takip edebilmek güçtür. Örneğin mitolojik bir karakter olarak Aphrodite'nin her iki bölgede ele geçmiş aynı tipteki iki heykeli⁶⁶ ya da iki filozof yontusu⁶⁷ gibi yaygın görülebilen serbest heykeltıraşlık eserleri sosyokültürel gelişmeleri ve günlük yaşamı yorumlamaya yardımcı unsurlardan yoksun olmaları dolayısıyla bölgesel karşılaştırmalarda daha sınırlı veri sunmaktadır. Buna karşın Lydia ile Mysia arasındaki söz konusu sanatsal ilişkilerin takibi Hellenistik Dönem'de üretimde süreklilik arz eden ve birden fazla figürle daha geniş anlatımlı sahnelerin betimlendiği plastik türlerde gerek ikonografik gerekse tipolojik bakımdan daha belirgindir. Diğer bir deyişle, mitolojik betimlerde ele alınan mitler, atribüler, saç ve sakal ile giyim ve hareket tarzları anlayışa dayalı bazı yerel tercihler dışında birbirinin aynısı iken çok figürlü ve sembolik nesnelerle dolu kabartmalarda bölgesel ve yöresel farklar açıkça gözlemlenebilir. Günlük yaşamın yansıtıldığı kabartmalarda alınlık ve resim alanında figürler dışında, seramikler, bitkisel motifler, meslekî aletler, günlük kullanım eşyaları ve çeşitli semboller bulunması⁶⁸, bunları bölgesel

⁶³ Dinç - Durugönül 2017, 251-252, 262.

⁶⁴ Şahin 2000, 103 vd.

⁶⁵ Has 2019, 255-256, No 54-56, 71 vd.

⁶⁶ Dinç et al. 2015, 38; Has 2019, 266, Res. 1, 2.

⁶⁷ Hanfmann - Ramage 1978, 91-93, Fig. 182, 185.

⁶⁸ Buckler - Robinson 1932, 109, Fig. 101.

ilişkiler bağlamında sosyokültürel açıdan yardımcı nesnelerin çok az sayıda olduğu tekil yontulara göre yoruma daha açık hale getirmektedir. Bu durum bireysel özellikler ile yerel yaşamı tanımlayabilmek ve bölgelerarası karşılaştırmalı değerlendirmeler yapabilmek konusunda söz konusu eserlerin önemini artırmaktadır.

Bu anlayış çerçevesinde, Mysia'nın Hellenistik ve Roma Dönemi mezar stellerine öncelikle tipolojik açıdan bakıldığında, bunların Daskyleion'daki erken dönem kabartmalı stellerden⁶⁹ bu yana bilindiği üzere sık sık çok katlı bir formda yontulmuş olduğu (Fig. 6)⁷⁰; buna karşın Lydia'da bu özelliğe sahip stel sayısının oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır⁷¹. Dolayısıyla Lydia'da veya bölgedeki bir müzede katlı bir stel ile karşılaşıldığında ilkin, doğal olarak bu konuda en bilinen ve yakın bölge olan Mysia eserleri akla gelmektedir⁷². Zira her katında belirli konuların ele alındığı sahneleri içeren katlı stellerin Mysia'da özellikle Miletopolis ve Kyzikos gibi kentlerde Geç Hellenistik Dönem'de çok yaygın olduğu görülmektedir⁷³. Lydia'daki az sayıda katlı stelin Mysia kökenli olma ihtimali aşağıda işaret edileceği üzere ikonografi ve stil açısından yerel özelliklerin ağır basması dolayısıyla düşüktür. Katlı stellerin Lydia'nın Mysia'ya en uzak olan güney bölgesinden, Hypaipa civarından gelmesi de bu durumu destekler.

Lydia dâhil Pergamon topraklarının MÖ 133'te III. Attalos'un vasiyetiyle Roma'ya geçmesiyle Lydia kabartmalarında İoniada yaygın olan kemer örtünün⁷⁴ görülmeye başlaması; buna karşın Mysia'da bu uygulamanın yaygın olmayışı bir diğer tipolojik özellik olarak dikkati çeker. Lydia'nın güney kesimini oluşturan Kaystros Vadisi'nde kline sahneli stellerde kabartma alanı kemerli örnekler mevcut iken Mysia'da bunların sayısı çok daha sınırlıdır; birkaç Roma örneği dışında bu uygulamanın nadir olduğu anlaşılmaktadır. Tümünün aynı atölyeye ait olması muhtemel Lydia ziyafet sahneli, kemerli stelleri Mysia stelleri gibi katlı olmalarına rağmen onlardan özellikle resim alanlarının kemerli olmalarıyla ayrılırlar. Bunların Lydia örneklerinin tümü Güney Lydia'da Tire civarındandır ve dolayısıyla yöredeki bir atölyeye verilmektedir⁷⁵.

Mysia'da, klinede birden fazla figürün uzandığı stellerde ikonografiye dayalı biçimlenen sahnenin genişletilmesi ihtiyacına paralel olarak kabartma alanı ve bazen

⁶⁹ Polat 1998, 9 vd. Lev. 1-2.

⁷⁰ Şahin 2000, 192-193, KA 6.

⁷¹ Günümüzde Lydia topraklarını içeren Manisa, Uşak ve İzmir'deki müzeler araştırıldığında Ödemiş ve Tire Müzesi'ndeki birkaç örnek (Sonkaya 2019, 128 vd.; 182 vd. Res. 20, 92-95) dışında katlı mezar steli sayısının sınırlı olduğu görülmektedir.

⁷² Bu durumun bir örneğiyle, Manisa Müzesi'ne 2022 yılında yaptığımız bir ziyarette karşılaştık. Burada gördüğümüz çok katlı bir stel üzerine yaptığımız araştırmada, envanter numarasını tespit edemediğimiz bu stelin, yayımlandığı çalışmalarda (Cremer 1991, 193-194, Taf. 28, UMİS 11; Şahin 2000, 193-194, Lev. XLIX, KA 7) Mustafa Kemalpaşa Köşüboğazı köyünde bulunduğu belirtilen ve fakat kayıp olan stel olduğu ortaya çıktı.

⁷³ Cremer 1991, 17 vd. Taf. 1 vd.; Şahin 2000, 189 vd. Lev. XLVI vd.

⁷⁴ Atalay 1988, Lev. 6, No. 10.

⁷⁵ Pfuhl – Möbius 1979, 457, 539, Nr. 1906, 2255; Çekilmez 2015, 107, No. 16; Şahin 2000, 188-225.

stel bloğunun genişleyerek enine bir düzene girdiği görülürken aynı ikonografinin Lydia örneklerinin dikey yönlü bir stel bloğuna sahip olduğu gözlenir. Bu kabartmaların Mysia örneklerinde üst örtü baştabanlı, düz bir çerçeve biçiminde iken Lydiadaki korunmuş örneklerde bu bölüm içte kemerlidir ve bunun üzerindeki bakışlı sfenslerin bulunduğu kuşağın dışında stel, tapınak yan cephesi formunda düz bir biçimde sonlanır⁷⁶. Çok katlılık, kemer örtülü olma ve blokların enine-boyuna düzenlemeleri Hellenistik Dönem'de Lydia ve Mysia'da üretilen stellerin tipolojik ayrımları arasında temel özellikler olarak dikkati çeker.

İkonografi açısından bakıldığında ise Mysia'da katlı stellerde en yaygın ikonografilerden birinin üstte kline sahnesi, altta atı üzerinde ve arkasında bazen seyisiyle kahraman figürü olduğu görülür. Bu tür stellerde üst katta ziyafet sahnesi işlenirken, alt kat çoğunlukla ölenin dünya hayatına dair savaş ve av gibi kahramanlık belirtileri ortaya koyan ikonografilere ayrılmıştır (Fig. 6)⁷⁷. Geç Hellenistik dönemde yaygınlaşan bu kompozisyonun Mysia'daki Kyzikos ve Miletopolis'te benimsendiği bu kentlerde ve Karacabey ile İnegöl'de bulunan diğer eserlerden anlaşılmaktadır⁷⁸. Ziyafet sahnesi ile atlı kahraman ikonografilerinin aynı stel üzerinde iki farklı katta ele alındığı söz konusu uygulama Lydiadaki birkaç adet katlı stelden sadece birisinde görülebilmektedir⁷⁹. Bununla birlikte bu stel Lydia'nın Mysia'ya en uzak bölgesinde yer alan Ödemiş'te ele geçmiştir.

Öte yandan Lydia ve Mysia mezar stellerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında, Mysia'nın ziyafet sahneli stellerinde kline üzerinde birden fazla erkeğin oturduğu görülürken (*biklinium/triklinium*) Lydiada bu durumla sadece Kaystros'taki Theira'dan birkaç örnekte karşılaşılmaktadır⁸⁰. Lydiadaki ziyafet sahneli stellerin tümünde kline önünde tek bir kadın figürü görülmektedir; hiçbirinde kline önünde karşılıklı iki kadının oturduğu görülmez⁸¹. Mysia'da ise iki kadının kline önünde karşılıklı betimlendiği uygulamalarla sıkça karşılaşılmaktadır⁸². Kadının kalabalık bir aile içerisinde, sahnenin sağ ya da sol tarafında cepheden oturur halde görülmesi MÖ 2. yüzyılda Mysia'da sıkça karşılaşılan bir uygulamadır⁸³. Kyzikos'tan bir stel üzerinde bu uygulamaların tümü -kline'de birden çok erkek, iki yanda karşılıklı oturan birer kadın ve cepheden verilmiş bir diğer kadın- bir arada görülebilmektedir (Fig. 7)⁸⁴.

⁷⁶ Şahin 2000, 10-12, Lev. 20 vd; Krş. Pfuhl – Möbius 1979, 457, 539, Nr. 1906, 2255; Çekilmez 2015, 107, No. 16.

⁷⁷ Şahin 2000, 192-193, KA 6.

⁷⁸ Cremer 1991, 126 vd. KN 2, 7, KH 5 vd; Şahin 2000, 210 vd, Lev LXI vd.

⁷⁹ Sonkaya 2019, 184.

⁸⁰ Sonkaya 2019, 128-130, 19-21, 23.

⁸¹ Sonkaya 2019, 110 vd. Res. 1-31.

⁸² Karşılıklı oturan kadın figürü örnekleri için bkz. Pfuhl – Möbius 1979, 475 vd. Nr. 1982, 1984-1987; Schmidt 1991, Abb. 73-74.

⁸³ Pfuhl – Möbius 1979, 470 vd. Nr. 1961, 1990, 1991, 2009; Cremer 1991, 143, Taf. 9.

⁸⁴ Has 2019, 352, Res. 174-175.

Protopudicitia, Pudicitia Saufeia ve Pudicitia Philista Lydia ve Mysia bölgelerindeki steller üzerinde tespit edilen ortak tiplerdir: Lydia kabartmalarında Saufeia tipi ayakta figürlere, Philista tipi oturan figürlere uygulanmıştır. Bu oturan figürlerin tamamı izleyiciye göre sahnenin soluna, klinenin ayakucuna yerleştirilmiştir; yer değiştiren sadece figür değil tüm ikonografidir⁸⁵. Mysiâda durum tam tersidir; Philista tipindeki figürler yine klinenin ayakucuna ancak bu kez sahnenin izleyiciye göre sağ tarafına yerleştirilmiştir⁸⁶. Polla Valeria gibi bazı figür tiplerinin ise Lydia kabartmalarına Mysiâdaki serbest yontulardan⁸⁷ aktarıldığı bunların kopyası niteliğindeki örneklerden⁸⁸ anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Lydia ile Mysiâ'nın Hellenistik Dönem heykeltıraşlığındaki benzer ve farklı bazı özelliklerini ortaya koyan bu tespitler, Sardis ve çevresinin yanı sıra Güney Lydia yöresinde de Mysiâdaki Kyzikos ve Miletopolis'te olduğu gibi, kendi üslubunu geliştirmiş özgün atölyelerin varlığının bir işareti olarak düşünülebilir.

Lydia'nın Mysia'ya sınır olan kuzey bölgesi heykeltıraşlık açısından nispeten az buluntu veren bir yöre olarak dikkati çeker. Bununla birlikte bu bölgedeki Yiğitler'de (Demirci) bulunmuş, MÖ 2. yüzyılın sonlarından anıtsal bir stel (Fig. 8), ustası bilinmesi bakımından Lydia-Mysia ilişkilerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Stel üzerindeki yazıtta "güzel işli stelin Asiâda tanınmış bir ailenin asil bir kızı olan Stratonike için kardeşi Patrokleides tarafından Glaukos oğlu, Mysialı Asklepiades'e yaptırıldığı ve mezarının görkemli olduğu" belirtilmektedir⁸⁹. Stelin anıtsal yapısı da yazıtı destekler şekilde görkemli bir mezara işaret eder. Bu nadir stelle aynı yerde bir kahraman için dikilen ve formu, anıtsallığı ve stili bakımından oldukça benzer özelliklerde bir stel daha bulunmuştur⁹⁰. Her iki stelde de kabartma alanının stel bloğuna nazaran küçük yapısı figürlerde dar alana sıkıştırılmış bir görüntüye neden olmaktadır. Figürlerin başlarının yuvarlak yapısı, omuzların geniş oluşu ve omuz başlarının yuvarlaklığı, kumaş kıvrımlarının tek düzeligi, gövdenin iri oluşu ve bacakların kısalığı Yiğitler stellerinin aynı sanatçının emeğine işaret eden ortak stil özellikleri olarak kabul edilebilir. Söz konusu stellerin Lydia'nın Mysia'ya yakın bir yöresinde bulunması ve yazıtta sanatçı Asklepiades'in Mysialı olduğunun vurgulanması gibi kesin bilgiler köken olarak ilk bakışta Mysia etkisi uyandırmaktadır. Buna karşın başta Lydia ustalarının nişanı⁹¹ çelenkler olmak üzere stellerin genel ikonografileri ve stillerinin Lydia sanatsal özellikleri çerçevesinde yerel bir işçilikle ele alınmış olması kültürel motif olarak izleyicide Lydia algısına neden olmaktadır. Dolayısıyla bölgelerarası çalışmış olabilecek Asklepiades'in adeta iki bölge özelliklerini harmanlayan eserleri Lydia ile Mysia ilişkileri bağlamında önemli bir yere konumlandırılmayı hak etmektedir.

⁸⁵ Çekilmez 2015, Passim.

⁸⁶ Cremer 1991, Taf. 13, 15, 20, KSt 32, 39, MiSt 16; Şahin 2000, 62-63, dn. 411.

⁸⁷ Eule 2001, 177, Taf. XIII, Abb. 76.

⁸⁸ Pfuhl – Möbius 1977, 166, Nr. 546; Sonkaya 2018, 42-43, Res. 7.

⁸⁹ Petzl 1991, 89, Taf. 3; Meriç 1993, 68, Abb. 19.

⁹⁰ Malay 1983, 25-28, Taf. 3 a-b; Meriç 1993, 68-69, Abb. 20.

⁹¹ Malay 2006, 98.

Roma Dönemi

Heykeltıraşlık eserleri bakımından Lydia ve Mysia arasındaki ilişkilerin Roma Dönemi'ndeki takibi de yukarıda değinilen Hellenistik Dönem örneklerinde olduğu gibi müzelerdeki zengin repertuar üzerinden yapılabilmektedir. Bu dönemde Mysia'da Hellenistik Dönem'e göre büst stellerin ortaya çıkması ve katlı stellerde kline sahnesinin zaman zaman alt katlara işlenmesi gibi bazı değişimler yaşanmıştır⁹². Lydia'da ise bloklarda yukarıya doğru daralmanın arttığı ve ölçülerin küçüldüğü, buna nispeten zıvanaların (tenon/kama) büyüdüğü, üçgen alınlıkların daha sık dışa taşıntılı bir formda uygulandığı, kemer örtünün devam ettiği ve kitabelerin önceki döneme göre daha fazla öne çıktığı görülür. İkonografide kline sahnesinin yok denecek kadar az olduğu dramatik bir değişim göze çarpar. Birkaç atlı stel dışında bu dönemin en yaygın uygulaması cepheden verilmiş kadın ve erkek betimleridir⁹³. Esasen bu dönemde hem Lydia'da hem de Mysia'da steller sayıca çoktur; ancak her iki bölgenin adeta bir seri üretimin sonucu olarak ortaya konulmuş eserleri, yukarıda sayılan özellikleri sürekli tekrar etmeleri bakımından kendi içlerinde bir tekdüzelik ortaya koyar⁹⁴. Claudia Antonia Sabina'nın lahti ve benzer parçalara dayanılarak bu dönemde Sardis'in bir lahit ya da en azından ostotheke üretim merkezi olabileceği düşünülmekle beraber⁹⁵ her iki bölgede de karşılaştırmaya elverişli yeterince kabartmalı lahit örneği bulunmaması bölgesel ilişkileri takip imkânını kısıtlayıcı bir durumdur. Buna karşın kopya niteliğinde de olsa serbest yontularda etkileşimin izlenebildiği daha zengin bir repertuar göze çarpar. Bu repertuar mitolojik karakterlerden esinlenen büyük yontulardan güncel yaşam alanlarında kullanılan küçük heykel örneklerine değin çeşitlilik sunar.

Bu çerçevede, Sardis yakınlarında bulunan, Phidias'ın Athena Parthenos'unun MÖ 2. yüzyıldan Pergamon varyasyonu bir heykel⁹⁶ ilk bakışta bölgeler arası ilişkilere bir örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte söz konusu ilişki daha somut bir şekilde ve karşılıklı olarak ortaya konulması bakımından iki örnekle ele alınacak olursa, özellikle Thyateirada (Fig. 9)⁹⁷, ve Kyzikos'ta (Fig. 10)⁹⁸ bulunmuş Athena heykelleri dikkati çeker. Baş ve kolların eksik olduğu her iki heykel de kalın bir kumaştan yapılmış peplos giymektedir. Benzer bir duruş ve şemada olan figürlerde omuzlar hafifçe geridedir. Ağırlığın sağ bacakla taşınırken sol bacak dizden bükülerek hafifçe geriye çekilmiştir. İnce bir kemerle sıkılmış peplosun üst kısmında yanlara doğru *apoptygma* oluşmuştur. Heykellere uygulanan tipin duruş, elbise yapısı ve kıvrım şeması bakımından Phidias'ın Athena Parthenos'unun bir

⁹² Şahin 2000, 129 vd. Lev. LI vd.

⁹³ Roma Dönemi Lydia stellerinde gözlenen bu genel özellikler için bkz. Işık 1988, 10 vd. Lev. 1-41.

⁹⁴ Işık 1988, 10 vd; Şahin 2000, 45 vd.

⁹⁵ Morey 1924, 13, 28, 73, Nr. 3-14; Hanfmann – Ramage 1978, 85, Fig. 422; Koch 2010, 151, Abb. 70(4), 75.

⁹⁶ Hanfmann – Ramage 1978, 88, Fig. 169.

⁹⁷ Dinç et al. 2015, 33-34.

⁹⁸ Has 2019, 418, Res. 3-4.

uyarlaması olarak MÖ 400 civarında yapılan “İnce Athena” heykel tipinin⁹⁹ MS 2. yüzyıl Roma kopyası olabileceği düşünülmektedir¹⁰⁰. Orijinali takip ettikleri düşünüldüğünde Thyateira ve Kyzikos heykelleri olasılıkla sol elde bir mızrak, sağ elde bir baykuş ya da kalkan tutuyor olmalıydı. Thyateira ve Kyzikos Athena heykelleri arasındaki bu benzerlik Sardis yakınlarında bulunan ve yukarıda sözü edilen heykelle birlikte değerlendirildiğinde Lydia ile Mysia heykeltıraşlığı arasındaki etkileşimleri pekiştirmesi bakımından önemli bir yere konumlandırılabilir. Keza Sardis ve Kyzikos’ta bulunan ve aynı tipte kadınları yansıtan benzer stildeki heykeller¹⁰¹ de, iki bölgenin Roma Dönemi heykeltıraşlığındaki etkileşimlerini yansıtan serbest yontu örneklerinin çoğaltılabileceğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Tarihi ve arkeolojik kaynaklar Batı Anadolu’nun iki önemli bölgesi Lydia ile Mysia arasında MÖ 7. yüzyıldan itibaren kültürel ilişkilerin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bu ilişkilerin sanatsal bağlamda gözlenebildiği mecralar arasında serbest yontular ve kabartma heykeltıraşlık eserleri dikkat çekicidir. Lydia ve Akhaemenid Dönemlerinde Sardis, Daskyleion ve Kyzikos kentlerinin öne çıktığı her iki bölgede de heykeltıraşlık eserleri olarak *anthemion* stelleri görülür. Bunlardan *anthemion* stellerinin özellikle tipolojik bakımdan birbirine benzer nitelikler göstermesi bölgesel ilişkilerin sanatsal yansımaları olarak değerlendirilebilir. Akhaemenid Dönemi’nin iki önemli satraplık merkezi olan Sardis ve Daskyleion’un siyasal alanda gözlemlendiği gibi heykeltıraşlıkta da yoğun ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Hellenistik Dönem’de anıtsal yapılar inşa edilmesi için Batı Anadolu ve Yunanistan’dan mahir sanatçıların Pergamon’da bir araya getirilmesi heykeltıraşlıkta bu Mysia kentinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. MÖ 3. yüzyılda Lydia’da bazı serbest heykeller üzerinde gözlenebilen Pergamon etkisi Sardis ve Philadelphia gibi kentler aracılığıyla Roma Dönemi’ne değin sürmüştür. Buna karşın Pergamon’un heykeltıraşları bünyesinde toplaması diğer yandan çevre kent ve bölgelerdeki üretimin sekteye uğramasına neden olmuştur. Örneğin Miletopolis’te mezar steli üretiminin yapılmadığı MÖ 3. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 2. yüzyılın ortaları arasında Lydia’da da üretim oldukça düşüktür. Geç Hellenistik Dönem’den itibaren Lydia ve Mysia kentlerinde olasılıkla atölyelerin artmasıyla heykeltıraşlık üretiminde de artış olmuş; buna paralel olarak benzerlikler kadar bölgesel ayrımlar da belirginleşmiştir. Serbest yontuların kabartmalara etkisinin örneklendiği bu dönemde stellerde Protopudicitia, Pudicitia Saufeia ve Pudicitia Philista ortak tipler olarak tercih edilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde Mysia’da katlı stellerin yoğunluğu, kabart-

⁹⁹ Blundell – Ashmole 1929, 6-7, Pl. 10-11.

¹⁰⁰ Dinç et al. 2015, 33.

¹⁰¹ Hanfmann – Ramage 1978, 90-91 Nr. 63. Fig. 177; Krş. Has 2019, 284, No. 019.

ma alanı ve bazen stel bloğunun enine düzenlenmesi ve klinelerin çok figürlü bir kompozisyonla ele alınması bölgeyi Lydia'dan ayıran özellikler olarak dikkati çeker.

Hellenistik Dönem'de Lydia-Mysia ilişkileri bağlamındaki en önemli eserlerden biri Demirci Yiğitler'de bulunmuş ve yazıtında "Mysialı Asklepiades" olarak geçen bir sanatçı tarafından yapılmış anıtsal bir steldir. Bölgelerarası çalıştığı anlaşılan Mysialı bir sanatçının Lydia topraklarında ele geçen söz konusu eseri bu özellikleriyle adeta iki bölge sanatsal ilişkilerinin bir kesişimi niteliğindedir.

Kabartmalar konusunda Lydia-Mysia ilişkilerine dair karşılaştırılabilir verilerin Lydia açısından bakıldığında daha çok Güney Lydia'da bulunması, Kuzey Lydia'da buluntu sayısının yok denecek kadar az olmasından ve Sardis'in yakın çevresini oluşturan Orta Hermos Vadisi'nin güçlü atölyeleri ve heykeltıraşlık geleneğinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim söz konusu sanat geleneği MÖ 3. yüzyıldan itibaren kuzeyden ziyade batı ile daha yakın ilişki içindedir.

Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise kabartmalarda birbirinin tekrarı niteliğinde tekdüze bir seri göze çarparken serbest yontularda etkileşimin takip edilebileceği daha zengin bir repertuar dikkati çeker. Bu repertuar mitolojik karakterlerden esinlenen büyük yontulardan güncel yaşam alanlarında kullanılan küçük heykel örneklerine değin çeşitlilik sunmaktadır. Sonuç olarak heykeltıraşlık bağlamında Lydia-Mysia ilişkileri aynı veya benzer ikonografilerin bazen aynı bazen de farklı tipolojiler içinde sunulduğu ve ayrıntılarda çeşitlilik gösteren bölgesel özelliklerle ortaya konulduğu gözlenir. Kuzey-güney yönlü bu bölgesel ayrımlarda üretim okul ve/veya atölyeleri ve sanatçıları ile yerel kültürel özellikler ve dini uygulamalar etkili olmuş olmalıdır.

Çıkar Çatışması

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akurgal 1966, Akurgal, E., "Griechisch-persische Reliefs aus Daskyleion", *Iran* 6, 147-156.
- Alp 2013, Alp, A. O., "An Anthemion Stele from Phrygia", *Anatolia*, 39, 87-105.
- Atalay 1988, Atalay, E., *Hellenistik Çağda Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri*, İzmir.
- Bağdatlı 2009, Bağdatlı, F., İÖ. 3. Yüzyılda Batı Anadolu ve Adalarda Heykeltıraşlık Faaliyetleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bakır 1994, Bakır T., "Anadolu Pers Sanatı ve Daskyleion Satraplığı", 1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 24-30.
- Bakır 2003, Bakır, T., "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anatolia*, 25, 1-26.
- Blundell – Ashmole 1929, Blundell, H. – Ashmole, B. A. A., *Catalogue of the Ancient Marbles at Ince Blundell Hall*, Oxford.
- Bruns-Özgan 2015, Bruns-Özgan, C., "Hellenistic Sculptures and Workshops of Knidos", *La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure. Synthèse et recherches récentes*, (ed. S. Montel), Colloque international de Besançon, 9 et 10 octobre 2014, Besançon, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, 137-146.
- Buckler – Robinson 1932, Buckler, W. H. – Robinson, D. M., *Sardis, Volume VII: Greek and Latin Inscriptions*, Part I, Leyden.
- Cahill 2010, Cahill, N. D., "Sardecite Pers Tahriri", *The Lydians and Their World*, (ed. N. D.Cahill), İstanbul, 339-361.
- Cremer 1991, Cremer, M., *Hellenistisch-Römische Grabstelen im Nordwestlichen Kleinasien I: Mysien*, Bonn.
- Çekilmez 2015, Çekilmez, M., *Tire Müzesi Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Stelleri*, İzmir.
- Dinç 2015, Dinç, M., "Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik-Roma Dönemi Heykelleri", *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri*, (ed. S. Durugönül), İstanbul, 27-98.
- Dinç et al. 2015, Dinç, M. – Durugönül, S. – Kaplan, D. – Tepebaş, U. "Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserlerinin Genel Değerlendirmesi", *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri*, (ed. S. Durugönül), İstanbul, 181-187.
- Dinç – Durugönül 2017, Dinç, M. – Durugönül, S., "Sculptural Workshop(s) of Lydia in the Light of Sculptures from Philadelphia and Thyateira", *OLBA*, XXV, 251-270.
- Doksanaltı – Özgan 2007, Doksanaltı, E. – Özgan, R., "Kilikia'dan Arkaik Devre Ait İki Kabartma Üzerine Düşünceler", *Anatolia*, 32, 1-20.
- Eule 2001, Eule, J. C., *Hellenistische Bürgerinnen aus Kleinasien: Weibliche Gewandstatuen in ihrem antiken Kontext*, İstanbul.
- Ful 2008, Ful, Ş. D., *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gossman 2006, Gossman, L., "Imperial Icon: The Pergamon Altar in Wilhelminian Germany", *JMH* 78/3, 551-587.
- Gürtekin-Demir 2002, Gürtekin-Demir, R. G., "Lydian Painted Pottery at Daskyleion", *AnSt*, 52, 111-143.
- Hanfmann 1966, Hanfmann, G. M. A., "The New Stelae from Daskylon", *BASOR*, 84, 10-13.
- Hanfmann 1972, Hanfmann, G. M. A., *Letters from Sardis*, Cambridge.
- Hanfmann 1975, Hanfmann, G. M. A., *From Croesus to Constantine: The Cities of Western Asia Minor and Their Arts in Greek and Roman Times*, Ann Arbor.
- Hanfmann 1976, Hanfmann, G. M. A., "On Lydian and Eastern Greek Anthemion Stelai", *RA*, 1, 35-44.
- Hanfmann – Polatkan 1960, Hanfmann, G. M. A. – Polatkan, K. Z., "Three Sculptures from Sardis in the Manisa Museum", *Anatolia*, 4, 55-65.
- Hanfmann – Ramage 1978, Hanfmann G. M. A. – Ramage, N., *Sculpture From Sardis: The Finds Through 1975*, Cambridge.
- Has 2019, Has, A. C., *Kyzikos Heykeltıraşlık Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Herodot, Herodot Tarihi, (Trans. M. Ökmen), İstanbul, 1991.
- Hürmüzlü 2007, Hürmüzlü B. "Pisidia Bölgesi'nde Ele Geçen Anthemion Tipi Steller", *Colloquium Anatolicum* VI, 97-114.
- İşık 1988, İşık, E., *Lydia Mezar Stelleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Koch 2010, Koch, G., "Sarkophage der Römischen Kaiserzeit in der Türkei Ein Überblick", *ADALYA*, XIII, 111-182.
- Koçhan 2002, Koçhan, N., "Kyzikos'tan Bir Heykel", *AA*, 16, 375-380.
- Malay 1983, Malay, H., "A New Inscription Concerning the Lakimeni, Hodehi, Mokadeni and Ankyrani", *EA*, I, 25-28.

- Malay 2006, Malay, H., "Some Inscriptions from Lydia up for Auction" EA, 39, 87-99.
- Meriç 1993, Meriç, R., "Neue Ostgriechische Grabreliefs aus Ionien und Lydien. Mit Einem Historisch-Topographischen Exkurs", Öjh, 62, 57-75.
- Metzger 1971, Metzger, H., "Sur Deux Groupes De Reliefs 'Gréco-Perses' D'asie Mineure", L'Antiquité Classique, 40/2, 505-525.
- Morey 1924, Morey, C. R., Roman and Christian Sculpture, Part I, The Sarcophagus Of Claudia Antonia Sabina and the Asiatic Sarcophagi, Sardis V, Princeton.
- Özgan 2020, Özgan, R., "Isparta Arkeoloji Müzesi'ndeki Mezar Taşlarının Yeniden Değerlendirilmesi", Anatolia, 46, 323-345.
- Petzl 1991, Petzl, G., "Steinepigramme aus dem Museum Manisa", EA, 18, 83-90.
- Pfuhl – Möbius 1977/1979, Pfuhl, E. – Möbius, H., Die Ostgriechischen Grabreliefs, Text und Tafel Band I-II, Mainz.
- Polat 1998, Polat, G., Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Polat 2005a, Polat, G., "Bir Anadolu-Akhaemenid Dönemi Ölü Kültü Geleneği: Tümüls Önünde Steller ve Seremoni Alanları", OLBA, 11, 1-23.
- Polat 2005b, Polat, G., "War der persische Satrap Autophradates von Sardeis der ursprüngliche Grabherr des Mausoleums von Belevi?", EA, 38, 57-72.
- Polat 2007, Polat, G., "Daskyleion'da Yeni bir Anadolu-Pers Steli", The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries BC), (ed. İ. Delemen), Papers Presented at the International Workshop, İstanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 215-224.
- Ratté 1994, Ratté C., "Anthemion Stelae from Sardis", AJA, 98/4, 593-607.
- Roosevelt 2017, Roosevelt C., Lydia Tarihi ve Arkeolojisi, (Trans. H. G. Çatak), İstanbul.
- Schmidt 1991, Schmidt, S., Hellenistische Grabreliefs, Typologische und Chronologische Beobachtungen, Wien.
- Sonkaya 2018, Sonkaya A. K., "Hellenistik Dönem Lydia Mezar Stellerinde Kadın ve Erkek Tipleri", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 60, 35-63.
- Sonkaya 2019, Sonkaya A. K., Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem Mezar Stelleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Strabon, Geographika Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIV, (Trans. A. Pekman), İstanbul, 2000.
- Şahin 2000, Şahin, M., Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları, Ankara.
- Thimme 1946, Thimme, D., "The Masters of the Pergamon Gigantomachy", AJA, 50/3, 345-357.
- Tosun 2022, Tosun, M., "Pers/Akhaemenid Döneminde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4/2, 379-416.
- Usman-Anabolu 1991, Usman-Anabolu M., "Efes Müzesi'nde Bulunan Masa Ayakları", Türk Arkeoloji Dergisi, 49, 71-84.

Fig. 1. Anthemion Steli Parçası, Sardis (Hanfmann - Ramage 1978, Fig. 150)

Fig. 2. Anthemion Steli Parçası, Daskyleion (Hanfmann - Ramage 1978, Fig. 152)

Fig. 3. Borgia Steli, Sardis (Pfuhl - Möbius 1977, Nr. 12)

Fig. 4. Aksakal Steli, Daskyleion (İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Fig. 5. Kadın Heykeli Başı, Sardis
(Hanfmann - Ramage 1978, Fig. 216)

Fig. 6. Katlı Stel, Susurluk
(Şahin 2000, KA 6)

Fig. 7. Kline Sahnesi, Kyzikos
(Has 2019, Res. 174)

Fig. 8. Asklepiades Steli, Yiğitler
(A. K. Sonkaya arşivi)

Fig. 9. Athena Heykeli,
Thyateira (Dinç 2015, 33)

Fig. 10. Athena Heykeli,
Kyzikos (Has 2019, Res. 3)